

KÉSŐ KÖZÉPKORI HÁZ VISEGRÁD POLGÁRVÁROSÁBAN – Fő utca 32. (Birktelek) –

Héjj Miklós és Parádi Nándor ásatása (1963)

MÉSZÁROS ORSOLYA*

A késő középkori polgárváros magyar városrészében nagyméretű épületet tártak fel 1963-ban. A háromhelyiséges épület a 14. század közepétől a 15. század végéig volt használtban; a 14. században nemes vagy polgár háza lehetett, a 15. században kézműves célokat szolgált. A közelében álló más épületekkel együtt a város integráns részét képezte, a ritkábban beépített Duna-parti területen állt.

Visegrád 14–15. századi, késő középkori polgárvárosának régészeti emlékei és leletanyaga jóval kevésbé ismert, mint Visegrád nagy híru műemlékei. A település számos olyan joggal rendelkezett, mint a szabad városok, az oklevelekben sokszorosan emlegetett épületek, tornyok, egyházak régészeti maradványairól azonban mégis keveset tudunk. Vannak teljes egészében feltárt városi épületek, de többségében inkább csak épületrészek ismertek. A város régészeti emlékeit az 1950-es években kezdték kutatni, feltárásuk több-kevesebb rendszerességgel folyamatosan zajlik azóta is. Az utóbbi időben egyre több telken folyik kisebb-nagyobb építkezés, telekredezés, amelyet ásatás vagy falkutatás előz meg.¹

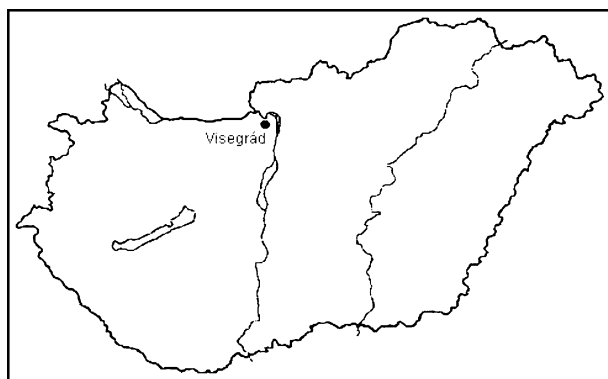
A Fő utca 32. számú telek (ún. Birktelek) nyugati, dunai végében Parádi Nándor és Héjj Miklós 1963 nyarán tárt fel egy késő középkori épületet. A házat teljes egészében megkutatták: jól körülhatárolható leletanyaggal rendelkezik, ám funkciója és az egykori városban betöltött szerepe máig tisztázatlan. A ház ma már hozzáférhetetlen: a 11-es út alatt fekszik. A késő középkori város területén állt, leletanyaga 14–15. századi. Feltárása az országút építéséhez kapcsolódott: a Duna-partig lenyúló telkeket elvágták a folyótól, hogy a város központját elkerülő útszakaszt megépítsék, így bukkantak rá a Duna partján álló középkori házra (1–2. kép).² Az épület leletanyaga – főképp fémanyaga – szép és gazdag anyag, útmutató lehet az épület szerepének meghatározásához. A ház helye és szerkezete a késő középkori város topográfiájának és jellegének jobb megismerését segíti. Az épület megmunkált csontanyagának feldolgozását függelékként csatoljuk a tanulmányhoz – készítője Kovács István. Az állatcsontok archeozoológiai értelmezését a

* Mészáros Orsolya. MNM Mátyás Király Múzeum. H-2025 Visegrád, Fő u. 23.

¹ Héjj Miklós kezdte meg a városi kutatásokat Visegrád műemlékeinek számbavételekor ő már a város régészeti maradványaira is kitért: DERCSENYI 1958, II. 397–399. A polgárváros feltárt épületei közül eddig egynek történt meg a teljes feldolgozása: SZÓKE 1985, 285–309. A város több pontján feltárt vagy részben feltárt épületekről emellett több tucat jelentés, ismerettség jelent meg Buzás Gergely, Gróf Péter, Gróf Dániel, Héjj Miklós, Szóke Mátyás tollából. Ezek felsorolásától eltekintek. A nemrégiben megjelent Régészeti Kutatás Magyarországon 1998–1999 című kiadvány kötetiben a fenti szerzők mellett Laszlovsky József és Pálóczi Horváth András is ismertett városi maradványokat. (Rég.Kut. 2001, 172–173; Rég.Kut. 2002, 263–264). A városi régészeti kutatásokhoz az utóbbi években Kovács István és e sorok írója csatlakozott. Leg-

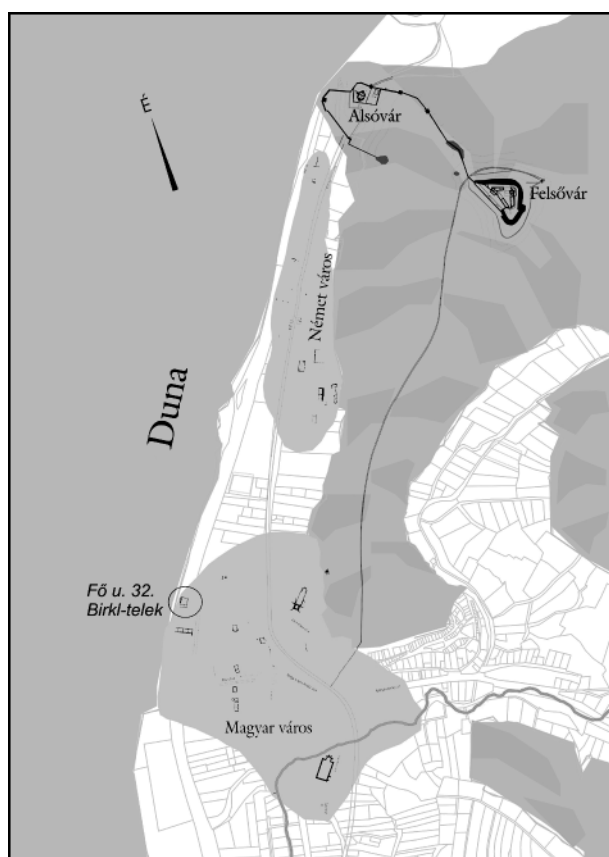
frissebb és jelentős eredményünk egy szintén városi kézművességnek otthont adó ház, egy 15. századi üvegműhely feltárása. MÉSZÁROS 2005, 41–44 <http://www.visegrad.hu/huta> (2005. augusztus 1.).

² Az ásatási dokumentáció adattári sorszáma: MKM ltsz.: 1963. 77–80. A dokumentáció alapossága nagyon megkönnyítette munkámat, ezért tisztelettel tartozom régészeink emlékének.

1. kép. Visegrád

Abb. 1. Visegrád

2. kép. Visegrád város helyrajza a 14. században

Abb. 2. Lageplan der Stadt Visegrád im 14. Jh.

munka nem foglalja magában, ez külön tanulmányként jelenik meg a közeljövőben.³

Az épület régészeti leírása

Az épület alakja szabálytalan téglalap, a Dunával párhuzamos irányban áll. Tengelye az észak-déli tájolástól 26 fokkal keletre tér el. Kiterjedése

megközelítőleg 22×15 méter, falai észak felé némileg összetartanak, a ház alaprajza így trapéz formára emlékeztet. Az épületfalak hosszának pontos adatai: északi fal: 14,2 m, keleti fal: 20,9 m, déli fal: 16,1 m, nyugati fal: 22,8 m. Az épület három helyiségre oszlik: két azonos méretű kisebbre, amelyek az épület déli részét osztják, valamint egy nagyobbra, ez uralja az épületet. Az északi nagyobb helyiség 13×14 m (pontos belméret: északi fal: 12,6 m, keleti fal: 12,6 m, déli fal: 13,8 m, nyugati fal: 14,5 m), a két egymás mellett álló déli hozzávetőleg azonos méretű: $5,5 \times 6,5$ m (délnyugati helyiség: északi fal: 6,5 m, keleti fal: 5,4 m, déli fal: 6,5 m, nyugati fal: 5,6 m; délkeleti helyiség: északi fal: 6,5 m, keleti fal: 5,3 m, déli fal: 7 m, nyugati fal: 5,4 m). A falak átlagos vastagsága 85–90 cm. Az épület nyugati falát 80–105 cm vastagságú köpenyfal hozzáépítésével erősítették meg, amely dél felé 170 cm-re vastagodik meg. A köpenyfalhoz az újkorban rézsús partfalat építettek kötőanyag nélkül. A köpenyfal talán a Duna ellen szolgálhatott védelemül, bár a középkorban – a legfrissebb ásatások eredményei alapján – a Duna vízszintje alacsonyabb lehetett a mainál (3. kép).

Az épületnek többnyire csak az alapfalai maradtak meg, felmenő falai legfeljebb 10–40 cm magasságig. Ajtónyílás sehol nem volt megfigyelhető. Az épület falai csupán két ponton nincsenek kötésben egymással: 1. az északnyugati sarokban, ahol a nyugati fal csatlakozik az északi zárófalhoz (itt az épületsaroknál a nyugati fal meghosszabbításaként támpillér nyúlik ki 60 cm-rel), valamint 2. a keleti oldalon, ahol a délkeleti helyiség északi válaszfala csatlakozik az épület zárófalához. A falelválások nem jelölnek külön építési periódusokat, az északi nagyobb helyiség fala minden más ponton kötésben van egymással. A délkeleti helyiségnél ugyanez a helyzet: a falak a többi ponton kötésben vannak az északi helyiséggel.

Az ásatás során hat kutatóárkot húztak, négyet az épületet átvágva: három kelet-nyugati irányút (1, 2, 4.) és egy észak-déli irányút (3.); kettőt pedig az épülettől északra (5, 6.). A kutatóárkok meghúzása után az épületet szelvényekre osztották, összesen tizenötre.

Az épület nagy részét a közüzalékos járósíntig bontották. Az északi terem járósíntje az épület építési szintjével és a falon kívüli járósínttel van egy magasságban. A közüzalékos sávot több

³ Kováts István munkájáért ezúton szeretnék köszönetet mondani. Köszönettel tartozom továbbá Gere Lászlónak, aki a fémanyag vizsgálatánál és bizonyos tárgyak azonosításában segített szíves tanácsaival.

1. Újkori réteg	Homokos-humuszos	0–50/60 cm
2. Az épület pusztulási rétege	Agyagos, habarcsos, köves	60–100 cm
3. Padlószint	Vékony, döngölt, kőzúzalékos	100–110 cm
4. Építési réteg	Vékony, köves habarcsos	110–130/140 cm
5. Agyagos altalaj	Kővel, faszénnyomokkal, habarcsdarabokkal kevert a talaj bolygatottságától függően	140/150 cm-től

helyen vékony réteggel megújították. A délnyugati helyiség padozata némileg eltérő: itt nagyobb köveket, kavicsokat terítettek szét, ezen agyagos rátaposás volt. A délkeleti helyiségben egyáltalán nincsen nyoma kőzúzaléknak. Itt a járószint körülbelül egy magasságban van az északi helyiséggel, míg a délnyugati kisebb helyiség magasabban van mintegy 20–30 cm-rel. A padlószint átlagban 1 méter mélyen húzódik a 20. századi járószinthez képest: az északi nagy helyiségben 100–110 cm között változik, és egészen enyhén emelkedik kelet felé. A délnyugati helyiségben 85 cm mélyen van.

Az épület rétegvizsgálatai a fenti táblázatban láthatóak.

Az épület nyugati oldala lepusztultabb, a rétegek itt nem teljesen egységesek. A zárófálnak csak az alapozási fala maradt meg, a felmenő fal pusztulási törmeléke erősen szétterül, az agyagos altalaj kötőmélékkel, habarccsal erősen kevert.

Az épület északi részén a rétegek szintén eltérnek a fent felvázolttól. Itt kőzúzalékos járószint egyáltalán nem figyelhető meg. A pusztulási réteg alatt igen vékony, az egész helyiséget átszelő égett agyagos réteg húzódik (padlószint?), közvetlenül alatta pedig egy faszenes-köves réteg 50–60 cm vastagságban (változóan 130–190 cm mélységben). A faszenes réteg korábbi a ház építésénél: az épület keleti és nyugati zárófala vágja a réteget.

Az épületfalak és a rétegek kapcsolata a 3. és 4. kutatóárok metszetalán figyelhető meg, ezeken a pontokon bontottak a padlószint alá (4. kép). A falakat az agyagos altalajba alapozták, az épületnek mind a négy fala egyidős.

Az épületen belül három nagyobb és három kisebb tűzhelymaradványt tártak fel (3. kép). A legnagyobb tűzhelymaradvány a nagy helyiség nyugati oldalán bukkant elő, középtájon, 70–80 cm mélységben. Ovális felületű, 150 × 170 cm kiterjedésű; gömbölyded patakkavicsokkal, kövekkel volt körberakva. A tüzelőfelület átégett kövekkel borított, közeit agyaggal tapasztották. Fölötte átégett tapasztás és hamu keveredik egymással. A tűzhely távolsága az épületfaltól 170 cm. A tüzelőfelület és a fal közötti tér két oldalát

tégeléből rakott 120 cm hosszú, 40 cm széles kőalapozás, kőlap szegélyezi. Az általuk bezárt területen egy nagyobb, hasáb alakú kő fekszik, továbbá több szabálytalan formájú kő. Valószínűleg a felépítmény pusztulásakor hullottak be.

A nagy helyiség másik tűzhelye a délkeleti sarokban van, a keleti faltól mintegy 170 cm-re, a déli osztófaltól 2 méterre. A tüzelőfelület megközelítőleg négyzet alakú, mérete 150 × 120–150 cm (nyugati oldala a tanúfal alá esik). A másik tüzelőfelülettel egy szintben van: körülbelül 80 cm mélyen. A tűzhely közepén, a hamu között átégett és szétrepesztett köveket és nagyméretű kavicsokat találtak. A két kemence egyidejű használatát bizonyítja, hogy mindkettő azonos mélységben került elő: a padlószint fölött 20–25 cm-es padkán álltak. A harmadik nagy tűzhely a délkeleti helyiségben található, a két helyiséget elválasztó fal mellett. Tojásdad alakú, 160–200 cm átmérőjű, a humusz- és az agyagos-köves pusztulási réteg határán húzódik 60–70 cm mélyen. Körülötte, alatta és felette kövek helyezkednek el. A három kisebb tűzhelynyom a nagy helyiségben található.

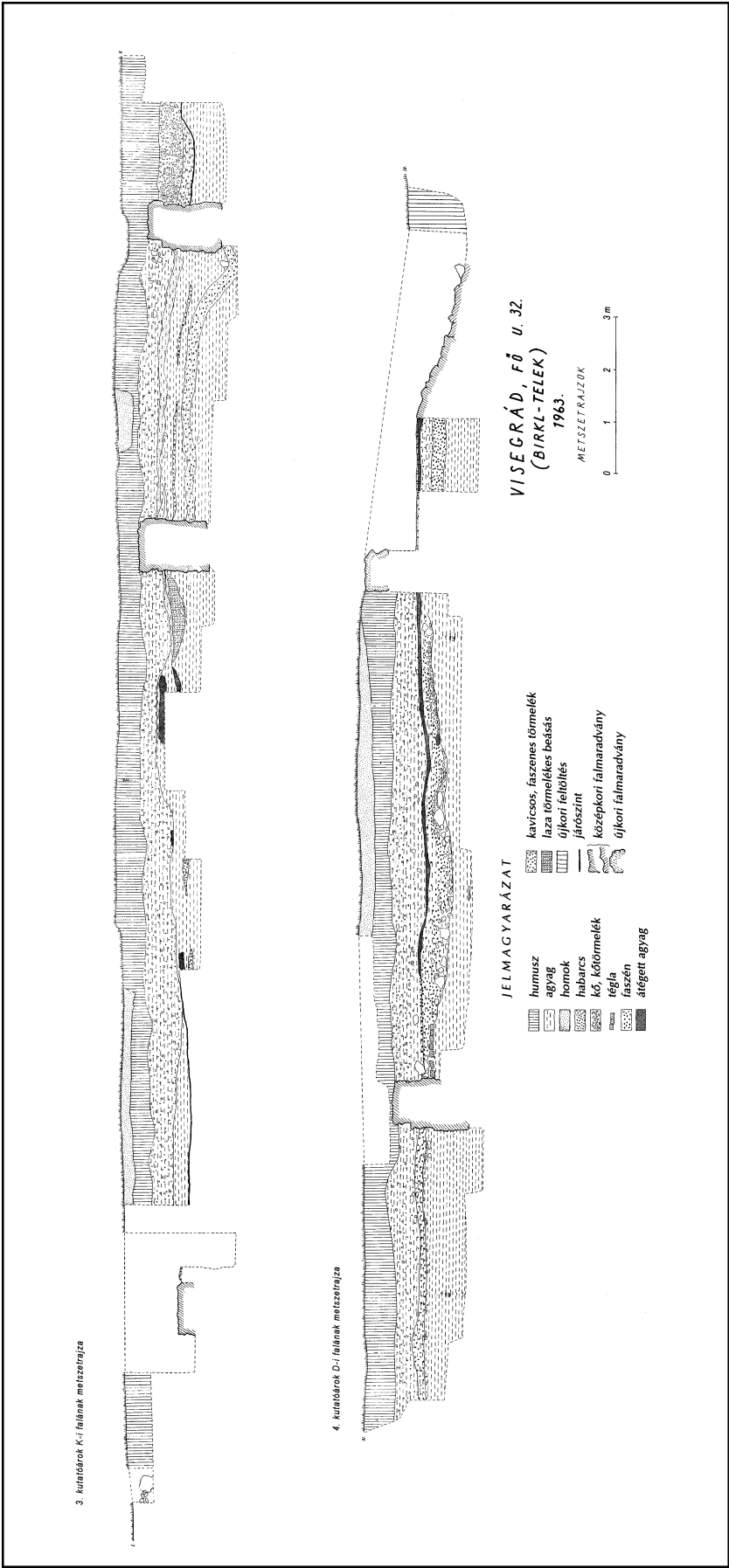
Az épületen belül talált objektumokhoz tartozik még az északi helyiség közepén feltárt gödör, amely átvágja az épület padlószintjét. A gödör átmérője 140 cm, alja 40 cm-rel mélyebben van az épület 1 méter mélységű padlószintjéhez képest. Ugyanaz a habarcsos-agyagos pusztulási réteg tölti ki, mint ami a padlószint fölött található, a gödör alján ugyanakkor egészen vékony faszenes réteg húzódik.

Leletanyag

Az épület leletanyagába – a külön feldolgozott csontanyag mellett – érem-, kerámia- és fémleletek tartoznak.

Érmek

Az épület feltárása során tíz érem került elő. Ezek közül háromnak nem ismerjük a pontos lelőhelyét, noha koruk (legalábbis kettő) pontosan

4. kép. A 3. és 4. kutatórok metszettefala

Abb. 4. Schnittwand von Suchgraben 3 und 4

meghatározható: Nagy Lajos-kori szerezcsenfejes denárok. Az azonosítható, pontos lelőhellyel el látott érme az épületen belül kerültek elő, négy az épület közepéről, három pedig az épület sarkaihoz közel, átlagosan a padlószint magasságában. Az épület délkeleti sarkából származik az egyik legjobb állapotban fennmaradt érme: szerezcsenfejes ezüst denár 60–80 cm mélységből, a kötörmelékes-habarcsos pusztulási rétegből.⁴ A nagy helyiség északkeleti sarkában az előzőhöz hasonló típusú, ugyancsak jó állapotban lévő denár került elő 120 cm mélységből, közvetlenül a kőzúzalékos járószint fölött.⁵ Itt a járószint mélyebb a helyiség többi részéhez képest. Az épület, sőt a nagy helyiség közepén két további 14. század végi denárt találtak, mindkettőt tanúfalban, a padlószint magasságában. Az első ismét szerezcsenfejes,⁶ az utóbbi viszont hamisnak tűnik: anyaga réz, ábrája – bár kopott felülete miatt rosszul látszik – szerezcsenfejre emlékeztet.⁷

A padlószint átvágásából, a nagy helyiség közepén lévő gödörből került elő további két érme. Az egyik egy 15. századi francia jeton 125 cm mélyről, nem teljesen a gödör fenekéről,⁸ a másik egy szerezcsenfejes denár darabja a gödör átégett aljáról.⁹ A jeton 21–22 mm átmérőjű, előlapján fülkében álló uralkodóábrázolás, hátlapján kisméretű egyenlő szárú kereszt látható négykaréjos keretbe foglalva (6. kép 4). Ehhez hasonló jeton már ismert Visegrádról: előlapja megegyezik egy Huszár Lajos által közölt visegrádi darabbal,¹⁰ egy másikat pedig 2005 őszén találtak az Ágasház ásatása során.¹¹

Az épület kőzúzalékos padlószintjét a 14. század végi denárok datálják. Az 1360–1370-es években forgalomba került denárok többsége a köves járószintbe taposva került elő.¹² Előfordulásuk azt jelzi, hogy az épület ekkor már biztosan állt. Az épület közepén bemélyített gödör a rétegek alapján másodlagos a padlószinthez képest, nagy valószínűséggel a 15. századra datálható – ezt erősítik meg a kerámialeletek is.

Kerámia

A kerámiaanyag legnagyobb részét fehér és szürke kerámia alkotja, amelyet a 15. században használatos vörös kerámia gazdagít. Az anyag használati kerámiát ölel fel, díszkerámia egyáltalán nem, kályhacsempe-töredék pedig csak nagyon kis számban került elő. A cserepek nagy többsége fazék töredéke, mellettük fedők, tálak, kancsók, néhány korsó és palack fordult elő, valamint több pohár és tégely. Az egyes típusokon belül elkülöníthetők 14. és 15. századi edénycsoportok.

A 14. századi fazekak döntő többségét a fehér és szürke fazekak alkotják. A fehér fazekak között egyaránt megtalálhatóak a kézzel felhúzott vagy lassú korongon készített darabok: fenékbélyeges edények töredékei (5. kép 2; MKM ltsz. 2004.5.320.) vagy olyanok, amelyeken a hurkatechnika nyomai, illetve simítások láthatóak (5. kép 1; MKM ltsz. 2004.19.1.). Előfordulnak csigavonalas díszítésű, hornyolt vonalú vagy egyenletes bordázatú edények is. A fedők között több olyan darab található, amelyek gombján kereszt alakú pecsét van (5. kép 7; MKM ltsz. 2004.20.2.). A fehér agyagú fedők, amelyek többségben vannak a szürkékhez képest, szélesebb, laposabb és kisebb gombbal ellátott darabok. Szép számmal kerültek elő vörös festékkel díszített edénytöredékek. Ezek budai párhuzamok alapján rekonstruálhatók: mintájuk és formájuk alapján a hasas, széles szájú, nagy füllel ellátott, íves fogazott vonalfestéssel díszített kancsók típusába tartoznak (5. kép 4–5; MKM ltsz. 2004.9.73. és 2004.14.54.2.).¹³

A szürke kerámiák a fehérekkel ellentétben már korongon felhúzottak és jobb minőségűek. A 14. századi szürke edénytípusok között előfordulnak pecsételéssel díszítettek: fazekak vagy hullámvonalas hornyolással ellátott kancsók. A szürke edények többsége egyszerű redukált égetésű edény, grafittal kevert agyagú a 14. századi leletek között nem található. Anyaguk mellett díszítésük is egyszerű: a pecsételt és hullámvonalas díszítésen kívül más nemigen jellemzi őket. A peremen párhuzamos körömbenyomkodás, ékvágás vagy kör alakú bemélyítés fordul elő. A 15. századi szürke töredékeken már gyakran látható rozetta (5. kép 3; MKM ltsz. 2004.8.43.). A fazekak és kancsók mellett előkerült fedőkre a magasabb harangforma jellemző, határozottabb gombbal és vastagabb edényfallal (5. kép 6; MKM ltsz. 2004.21.141.). A szürke kerámiák valószínű-

⁴ MKM ltsz.: 2004.2.3. Típusa: CNH II. 89 A; MÉ I. 432.

⁵ MKM ltsz.: 2004.2.1. Típusa: CNH II. 89 A; MÉ I. 432.

⁶ MKM ltsz.: 2004.2.4. Típusa: CNH II. 89 A; MÉ I. 432.

⁷ MKM ltsz.: 2004.2.5.

⁸ MKM ltsz.: 2004.2.7.

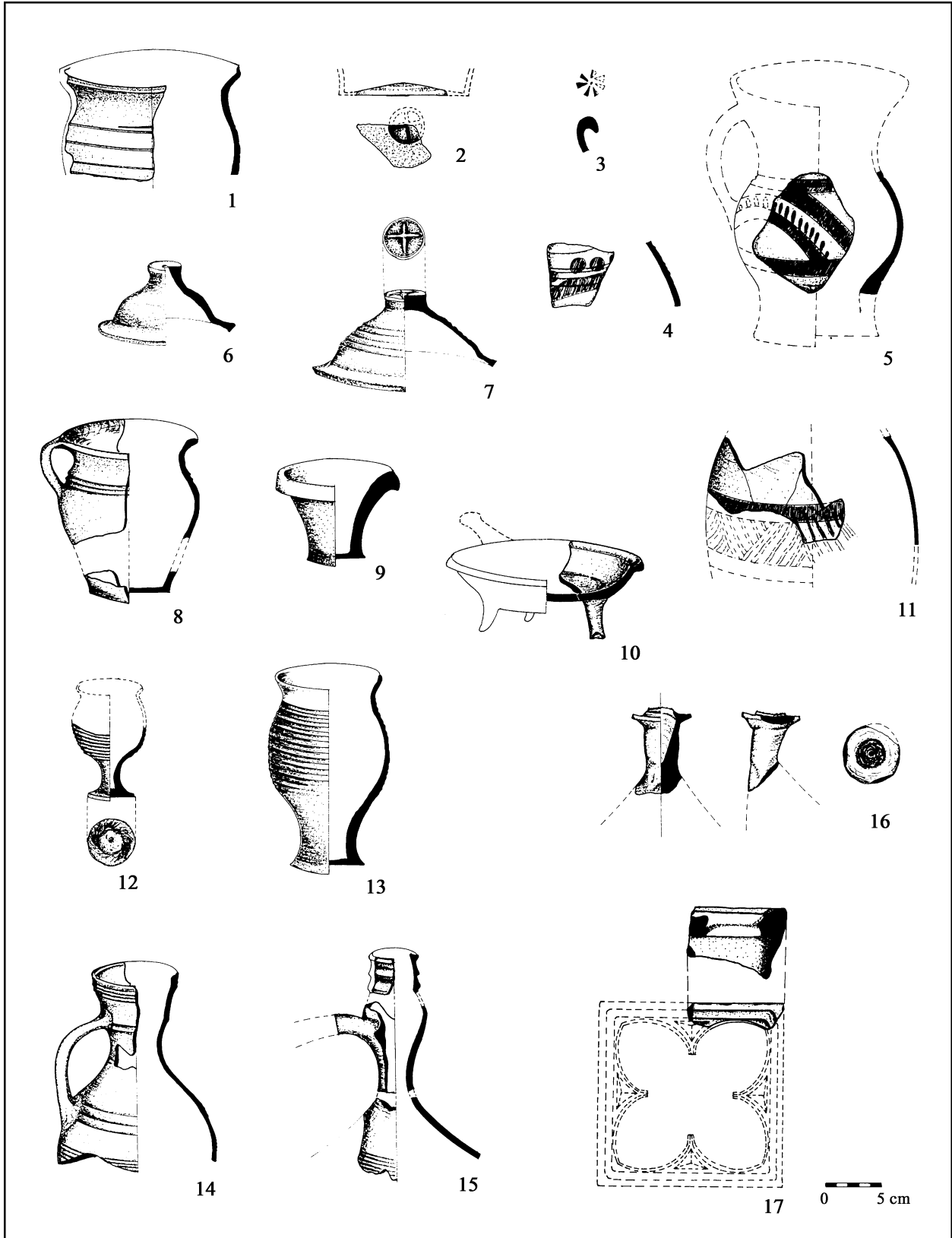
⁹ MKM ltsz.: 2004.2.8. Típusa: CNH II. 89 A; MÉ I. 432.

¹⁰ HUSZÁR 1966, 14, 14. ábra.

¹¹ Kovács István szíves közlése.

¹² A denár verésének kezdetét Huszár Lajos 1372. február 2. és 1374. december 21. közé helyezi. HUSZÁR 1958, 63–64. Engel Pál szerint azonban az sem zárható ki, hogy a pénzt már 1367 előtt elkezdték verni. BUZÁS 1990, 52–53, 129. jegyzet (itt: Engel Pál szóbeli közlése).

¹³ HOLL 1966, 33, 4–5. ábra.

5. kép. Kerámiaedények. 1-2: fehér fazekak; 3: szürke fazék perembélyege; 4-5: fehér festett kancsók; 6-7: szürke és fehér fedő; 8: vörös fazék; 9: szürke tégely; 10: mázas vörös lábas edény; 11: fehér festett kancsó; 12-13: fehér poharak; 14-15: vörös korsók; 16-17: kályhacsempék

Abb. 5. Keramikgefäße. 1-2: weiße Töpfe; 3: Randstempel eines grauen Topfes; 4-5: weiße Kannen; 6-7: grauer und weißer Deckel; 8: roter Topf; 9: grauer Tiegel; 10: glasiertes rotes Kochgefäß; 11: weiße Kanne; 12-13: weiße Becher; 14-15: rote Krüge; 16-17: Ofenkacheln

leg helyi készítmények lehettek. A töredékek grafitot nem tartalmaznak, és a készítési helyet megjelölő perembélyeggel sincsenek ellátva.

15. századi kerámiatárgyak nagyobb mennyiségben kerültek elő, mint 14. századiak, és változatosabbak is. A jóval kisebb számú fehér és szürke kerámia mellett a vörös agyagúak válnak uralkodóvá, amelyek többségét engobe-bal vagy mázzal vonták be. A 15. századi fehér anyagot főképp cseréppoharak alkotják (5. kép 12–13; MKM ltsz. 2004.16.41. és 2004.9.185.). Kettő közülük a 15. század második felére jellemző, finom és szép kidolgozású „tojáshéj”-pohár. A fehér anyagban a poharak mellett több kancsótöredéket találtak, formailag és mintájukban jellegzetesen 15. századi darabok (5. kép 11; MKM ltsz. 2004.5.261.).

A vörös kerámiák típusa változatos: fazekak, bögrék, fedők, kancsók, korsók és lábasok sokasága került elő (5. kép 8, 10, 14, 15; MKM ltsz. 2004.14.317., 2004.6.47., 2004.5.159.1–2., 2004.5.260.). A vörös agyagú edények gazdag formakiképzésű, gyorskorongon kidolgozott, díszített, esetenként mázas, szép és változatos darabok.

Az edények között előfordulnak még mécsek és tégelyek is – ezek pontos kora nem határozható meg. A tégelyek esetében nem a szokásos csücskös kiképzésű tégelyekről van szó, hanem olyan kör alakú, pohárszerű tégelyekről, amelyek szájának keresztmetszete kör alakú (5. kép 9; MKM ltsz. 2004.22.35.). Szürke, grafit nélküli kerámiából készültek, vékonyabb talppal, de rendkívül vastag fallal. Talpuk átmérője kicsi, szájuké viszont annál nagyobb, faluk tehát meredeken tart kifelé, peremük pedig erősen kihajlik. Magasságuk általában 6–8 cm, szájuk átmérője 10 cm körül van. Ugyanilyen edények nagy mennyiségben kerültek elő a dél felől szomszédos Fő u. 34. sz. telken feltárt épület környékén, amelyet csontfeldolgozó műhelyként azonosítottak.¹⁴ A tégelyekről hiányzik a csücsök, amely alapján öntőtégelyként lehetne azonosítani őket, de valószínű, hogy ezek is valamilyen ipari tevékenységre szolgáltak. Lehetséges, hogy inkább a csontműhelyhez tartoztak, tekintve, hogy itt határozottan nagyobb számban kerültek elő. Épületünkben a nyugati oldalon találták őket

(1. és 4. árok), pontos helyük megjelölése nélkül – az is lehet, hogy csak szórványként kerültek ide.

A ház területéről a használati kerámia mellett kevés kályhacsempe-töredék is előkerült: néhány kályhaszem, egy négykaréjos Anjou-kori kályhacsempe, egy kályha-omocsúcs töredéke (5. kép 17; MKM ltsz. 2004.6.63.; 5. kép 16; MKM ltsz. 2004.6.64.). Típusuk alapján 14. századiak,¹⁵ de lelőhelyük szerint csak a 15. században kerültek szemétkbe: a mellettük talált leletek vegyesen a 14–15. század fordulójáról valók. Ezeken kívül egyetlen Zsigmond-kori kályhaszem apró darabját ismerjük még, egyéb 15. századi kályhacsempe nem került elő. Ennek lelőhelye a délkeleti kis helyiség délkeleti sarka, 50–90 cm mélységben.¹⁶

A kerámiaanyagban – lelőhelyük és az épület rétegvizsgálata alapján – két nagy periódus különböztethető meg annak ellenére, hogy a töredékek eléggé keverten fordultak elő. A 20. századi talajszinttől 100 cm mélységben és az az alatti rétegekben főként 14. századi vagy a 14–15. század fordulójára datálható leletek jellemzőek. 100 cm fölött, általában 50–80 cm mélységből pedig főként a 15. század közepére, második felére jellemző darabok kerültek elő. Ez a kétrétegűség az egész épületen végighúzódik, két ponton tér csupán el. 1. Az épület északkeleti sarkában (VI. szelvény), ahol jellemzőbb a 14. századi anyag előfordulása; 2. az északi nagy helyiség közepén található beásásban, ahonnan nagyon vegyes, de főképp a 15. századra datálható töredékek kerültek elő. Csak itt és a beásás környezetében találtak ezenkívül kúp alakú tetőcserepeket, tégladarabokat, valamint egy nagyméretű vízvezeték darabjait. A vastag falú (3–4 cm), jól iszapolt, korongon készült vízvezetéknek óriási az átmérője (kb. 40–45 cm), jóval nagyobb, mint a királyi palota vízvezetékei.¹⁷ Találtak itt még csontmunkálási hulladékot, ami szintén ritka a házon belül, csak az épülettől északra, a falon kívül került elő néhány darab – jelentéktelen a szomszédos csontműhely bőségéhez képest. A gödörre jellemző kerámiaanyag a 15. század második feléből származik: vörös fazekak, vörös festésű fehér kancsók, „tojáshéj”-pohár, osztrák szürke áru, lakat, szögek. A gödör megközelítőleg az északi helyiség közepén található. Noha a helyi-

¹⁴ A csontműhelyről: GRÓF–GRÓH 2001, 281–282; GRÓF–GRÓH 2004, 83–86. Az itt talált tégelyekről: MESTER 1997, 131 (363–364. ábra). A csontműhelyhez tartozó kőépület a Fő u. 34. és 36. ingatlanok kerítéshatára alatt húzódik, de a város kataszteri térképe szerint a tényleges jogi határ eltér ettől: a régészeti maradvány valójában a Fő u. 34. területére esik. Ezt szem előtt tartva az alábbiakban az épület Fő u. 34.-ként szerepel majd, de a határbizonytalanság miatt előfordul, hogy ugyanezt a lelőhelyet más cikkekben Fő u. 36.-ként említik.

¹⁵ A négykaréjos csempe típusa a királyi palota anyagával való párhuzam alapján: Anjou VI.3. csoport. KOCSIS–SABJÁN 1998, 17.

¹⁶ MKM ltsz.: 2004.4.174. Típusa: HOLL 1958, 228: 1. csop. 1. típus. A négyzetes formájú brandenburgi sas és a pólyákkal négyelt címer részlete.

¹⁷ A Fő u. 32. töredékei: MKM ltsz.: 2004.14.3–4.

ség elég nagy ahhoz, hogy alátámasztás nélkül áthidalják és lefedjék, nem valószínű, hogy a gödör ezt a célt szolgálta volna. Átmérője túlságosan nagy (140 cm), és az alján pilléralapozásnak nincs nyoma. Funkciójának meghatározásához nem rendelkezünk elegendő adattal. Az épület egyébként nagy valószínűséggel egyszintes lehetett, emeletre utaló nyom – cölöplyukak, pilléralapozás vagy az épületfal mentén kialakított lépcsőalapozás – nem került elő.

Fémanyag

Az épület ásatásakor kiemelt fémanyagból 99 tárgy volt olyan állapotban, hogy restaurálni, leltározni és értékelni lehetett.¹⁸ Legnagyobb részük vastárgy – ezek az alábbi csoportokra oszthatók: lószerszámok, kézműves és egyéb szerszámok, mindennapi használati eszközök, fegyverek. A néhány réztárgy ismertetésétől eltekintek, ezek jelentéktelenek: három kisméretű karikán és egy apró bronzlapon kívül más nem került elő, ezek is az épület törmelékes pusztulási rétegéből.

1. Lószerszámok

A lószerszámok közé 15 patkó, 3 zabla és 7 sarkantyú tartozik.

Patkók. Két típusra oszthatók: az első típus átlagos nagysága 10–13 cm, keskeny szárúak, szélükön szegárok fut körbe általában három-négy szeglyukkal, sarkuk viszonylag magas, kovácsolással alakították ki (6. kép 1–2).¹⁹ Szeglyukak többnyire csak a patkószárak oldalán találhatók, de előfordul olyan változat is, amelynél elől is van szeglyuk. Ilyenkor rendszerint nincsen szegárok, vagy csak nagyon sekély.²⁰ Az első típus harmadik változata a sarok kialakításában különbözik a többitől: a sarok alacsony, nem kovácsolással, hanem a szár visszahajlításával alakították ki.²¹ Nyolc patkót az épületen belül találtak, a középkori járószint fölött, átlagosan 50–100 cm mélységben. A rétegek és a kísérőleletek alapján a 14. század végére, a 15. század első felére keltezhetőek. Két patkó került elő mélyebbről (90–160 cm), a nagy helyiség északi részéről.²² Ez

az a pont, ahol a kőzúzalékos padlószint helyett az átégett agyagos réteg maradt meg, alatta a faszenes-köves-agyagos réteggel. A réteg néhány évtizeddel korábbi a kőzúzalékos padlószintnél: a 14. század közepéről való. A patkók kora is erre az időre tehető. A patkókat a rétegmegfigyelésen túl tipológiai jegyek nem különböztetik meg többi társuktól.

A második patkótípus szárvastagságában és a sarok kialakításában tér el az előző csoporttól. A szárak jóval szélesebbek, szegárok nincs, a szeglyukak viszont az egész patkón végighúzódnak szabálytalan közönként. A sarok alacsony, amit a szárvégek visszahajlításával alakítottak ki. Csupán egy patkó tartozik ide: az épületen kívül került elő az 5. árokból, kevert késő-középkori kerámiaanyaggal (6. kép 3).²³ Típusa alapján a 15. század második feléből, a 16. század elejéről származik.²⁴

Zablák. Az épület leletanyagában két zabla és egy zabla-oldalpálca maradt meg. Csikózabláról van szó: a zabla két fél tengelyből kapcsolódik össze csuklósan (6. kép 5–6).²⁵ Mindkettő kovácsolással kialakított, az egyik kör, a másik téglalap átmetszetű. Az egy tagból álló zabla, valamint az oldalpálca egy helyről került elő, a délkeleti helyiségből, 110–230 cm mélységből. Itt a 14. század első felére jellemző kerámiaanyag található: nem túl jó minőségű, lassú korongon készült fehér fazekak töredékei, többen csigavonalas díszítéssel. A zabla és a pálca – a kísérőleletek alapján – a 14. századból való.

Sarkantyúk. Az előkerült sarkantyúk típusuk szerint három csoportba oszthatók. Az első típus szárai enyhén ívesek és felfelé hajlanak, nyakuk rövid. Ide három tárgy tartozik; az elsőnek kisméretű, hatágú, forgó sarkantyúcsillaga is megmaradt (6. kép 7a–b).²⁶ Típusuk alapján 14. századiak.²⁷ Lelőhelyük viszont azt igazolja, hogy később is használatban maradtak: mindhárom olyan rétegből került elő, amelyben 14–15. századi (sőt inkább 15. századi) kerámia a jellemző.

A második sarkantyútípus az erősen íves szárú gótikus típushoz tartozik; két ilyen darab maradt meg (6. kép 8a–b).²⁸ Típusuk alapján 14. századiak,²⁹ de más megfigyelések alapján még

¹⁸ Köszönettel tartozom Scheili Pálnénak, aki a leletanyag restaurálását végezte (Mátyás Király Múzeum, Visegrád).

¹⁹ MKM ltsz.: 2004.1.1.; 2004.1.2.; 2004.1.3.; 2004.1.4. (6. kép 1); 2004.1.6.; 2004.1.7. (6. kép 2); 2004.1.8.; 2004.1.9.; 2004.1.11.; 2004.1.13.; 2004.1.14.; 2004.1.15.

²⁰ MKM ltsz.: 2004.1.10.

²¹ MKM ltsz.: 2004.1.5.

²² MKM ltsz.: 2004.1.3.; 2004.1.4. a VI. szelvényben.

²³ MKM ltsz.: 2004.1.12.

²⁴ Analógia: GERE 2003, 26, II.2.3–5. (2–3. típus).

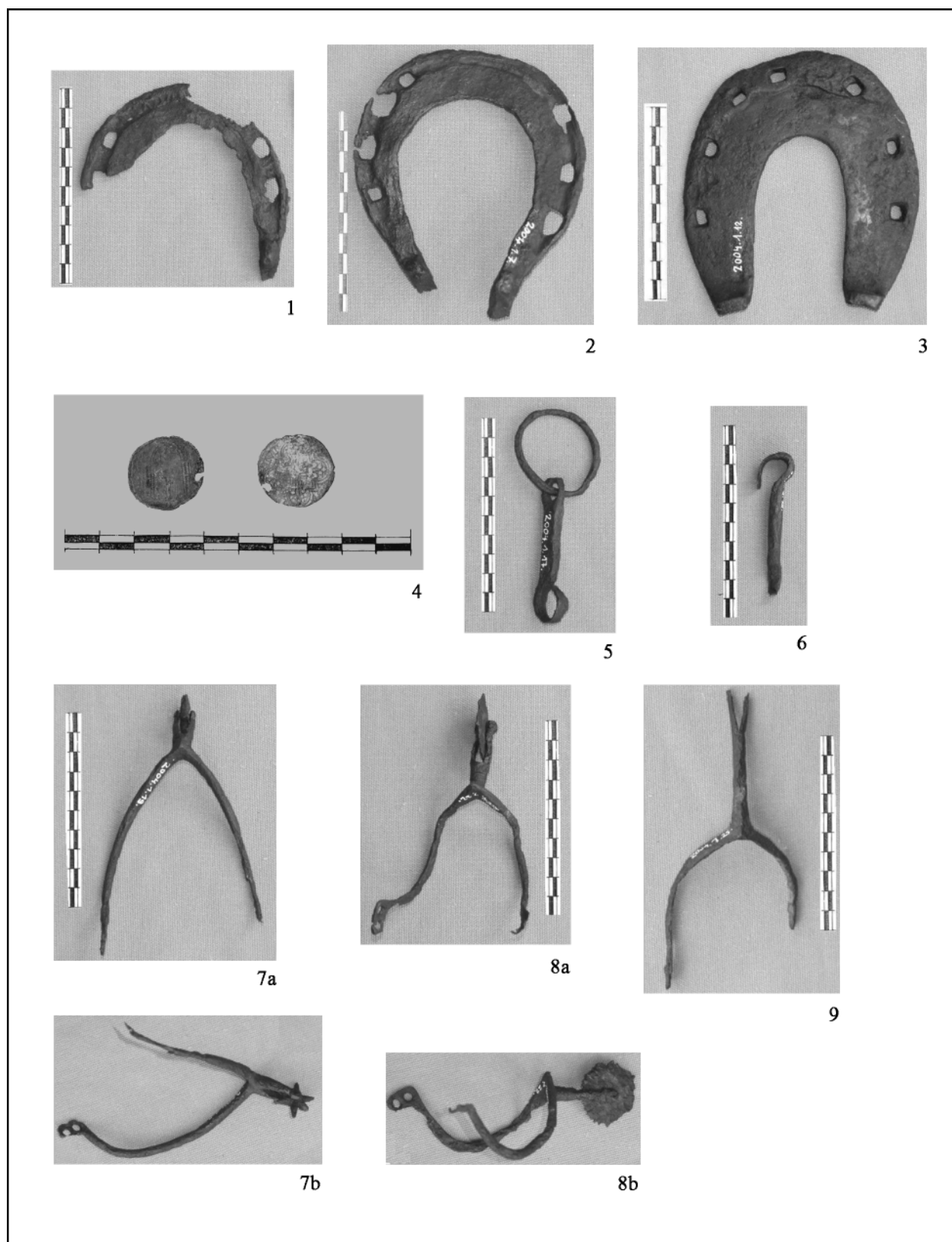
²⁵ MKM ltsz.: 2004.1.17. (6. kép 5); MKM ltsz.: 2004.1.16. (6. kép 6)

²⁶ MKM ltsz.: 2004.1.19. (6. kép 7a–b); 2004.1.21.; 2004.1.24.

²⁷ KALMÁR 1971, 360.

²⁸ MKM ltsz.: 2004.2.22. (6. kép 8a–b) és 2004.2.23.

²⁹ KALMÁR 1971, 360.

6. kép. Fémtárgyak. 1-3: patkók; 4: 15. századi jeton; 5-6: zablák; 7-9: sarkantyúk

Abb. 6. Metallgegenstände. 1-3: Hufeisen; 4: Jeton aus dem 15. Jh.; 5-6: Trensen; 7-9: Sporen

a 16. században is használatban voltak.³⁰ A nálunk fellelt két gótikus sarkantyú az épület különböző pontjairól származik, és hasonlóan vegyes, 14–15. századi kerámiával együtt kerültek elő.

A harmadik sarkantyútípus széles, egyenes szárú, hosszú nyakú sarkantyú: ebből egyet ismerünk (6. kép 9).³¹ Típusa alapján a 15. század második felére teszik,³² a visegrádi lelet is ilyen korú: vegyes késő-középkori kerámiaanyaggal együtt került elő az épületen belül.

A hat sarkantyú mellett megmaradt egy sarkantyúcsillag is; az épület padlószintjén találták.³³

2. Mezőgazdasági eszközök és kézművesszerszámok
Ebbe a csoportba mezőgazdasági eszközök, famegmunkáló, kovács- és kőfaragó szerszámok tartoznak.

Mezőgazdasági eszközök. A legkiemelkedőbb tárgy egy sarló (7. kép 4).³⁴ Sajátos darab: balkezes sarló töredéke, fogazott, az íves típusokhoz tartozik, de nyak nélküli. A balkezes, fogazott élű sarlók rendkívül ritkák, és a nyak nélküli változat sem gyakori.³⁵ Az eddigi kutatási eredmények szerint a késő középkori sarlók között elterjedtek az egészen rövid nyakúak.³⁶ Ebből a típusból épp Visegrádról ismert a két legkorábbi darab; a 14. századra datálják őket. Egyikük a Kálváriadombon folytatott feltárás során került elő 14. század közepéről származó leletekkel kísérve, a másik a királyi palota pincéjéből 14–15. századi leletekkel együtt.³⁷ Épületünk fekvése szempontjából főképp a kálváriadombi lelet érdekes: a lelőhely szintén a késő középkori város részét képezte, épületünkől kelet felé mintegy 300 méterrel a hegy oldalában volt. A tárgyat formai jegyei alapján (nyéltüske után enyhe ívvel induló pengelemez, rajta kialakított fogacskák és kopásnyomok) sarlóként azonosítjuk. Az épület keleti oldalán, kívül került elő (II. szelvény), a járószint magasságában. A sarló kísérőleletei közé a 15. század második felére datálható szép kerámia-

anyag és egy ugyanilyen korú lakat tartozik. Zárt rétegből került elő, a 15. század második felére datálható. A kálváriadombi sarlónál egy évszázaddal fiatalabb.

A kapatisztítóként azonosítható tárgy formailag az ösztökére vagy az állatvakaróra hasonlít, leletünk fejrésze azonban sokkal kisebb és keskenyebb (7. kép 1).³⁸ Az ösztökére jellemző köpű itt hiányzik, az állatvakaróktól pedig a nyél különbözteti meg. Míg ott vékony, pálcaszerű a nyél, itt lapos lemez, továbbá a nyél és a fej egyetlen lemezből van kikovácsolva. A fej lapátszerűen szélesedik ki, vége élesre csiszolt. Néprajzi párhuzam segített szerepének meghatározásában: a Heves megyei Gyöngyöshalászlól tudunk rendkívül hasonló formájú tárgyról, amely kapatisztítóként ismert, tájszóval kocérnak vagy kapafiának is nevezik.³⁹ A visegrádi darab az épületen kívül került elő 15. századi és újkori leletekkel kísérve.

Az előkerült olló juhnyíró olló lehetett: íves hátú, széles pengéjű, kettős tagolású olló (7. kép 2).⁴⁰ A padlószint fölött került elő, vegyes 14–15. századi kerámiával.

Famegmunkáló eszközök. Öt tárgy tartozik ide: három szekerce és két fúró. A szekercék közül kettő ácsszekerce, a harmadiknak csak a vágólapja maradt meg (7. kép 6).⁴¹ Méretük különbözik, a legnagyobbak a nyélcsöve is megmaradt, aszimmetrikus. A második szekerce lapján C alakú mesterjegy is látható, formailag az ácsszekercékhez tartozik, még ha nyélcsöve le is tört. Szórványleletként került elő az épülettől északra. A legnagyobb és a legkisebb szekerce lelőhelye meghatározható: az épület 15. századi járószintjéről, illetve a fölött kerültek elő.

A fúrók kisméretűek, az egyik teljes egészében megmaradt: szimmetrikus, fogantyúja felül spirálszerűen becsavart fülekből áll. A másiknak csak a nyéltüskéje maradt meg, de mindkettőn megtalálható a csavart fúrójárat indítása.⁴² Az épületen belül kerültek elő, a leletanyag és a rétegek alapján 15. századiak.

Kovácsszerszámok. Az épületen belül, a 15. század második feléből származó kerámiával és a Zsigmond-kori kályhacsempe-töredékkel datálható rétegből (50–90 cm mélyről, a délkeleti helyiségből) került elő egy fogó (7. kép 5).⁴³ Szaru-

³⁰ Sarvaly: HOLL–PARÁDI 1982, 83, 34/1, 2–4. ábra; Visegrád, királyi palota: FÜLÖP 1994, 224 (14. sz.); Ozora: GERE 2003, 22, II.1.1. (10. tábla 1. ábra).

³¹ MKM ltz.: 2004.1.25.

³² KALMÁR 1971, 360–361.

³³ MKM ltz.: 2004.1.20.

³⁴ MKM ltz.: 2004.1.27.

³⁵ Müller Róbert jegyzi meg, hogy a több száz fogazott élű sarló között egyetlen balkezest sem talált. MÜLLER 1982, 472.

³⁶ MÜLLER 1982, 482; GERE 2003, 41.

³⁷ MÜLLER 1982, 219: 981. sz. (Kálváriadomb) és 982. sz. (királyi palota). Ábrájuk ugyanitt: 879. A 982. sz. gyűjteményi száma: MKM ltz.: 50.125.

³⁸ MKM ltz.: 2004.1.29.

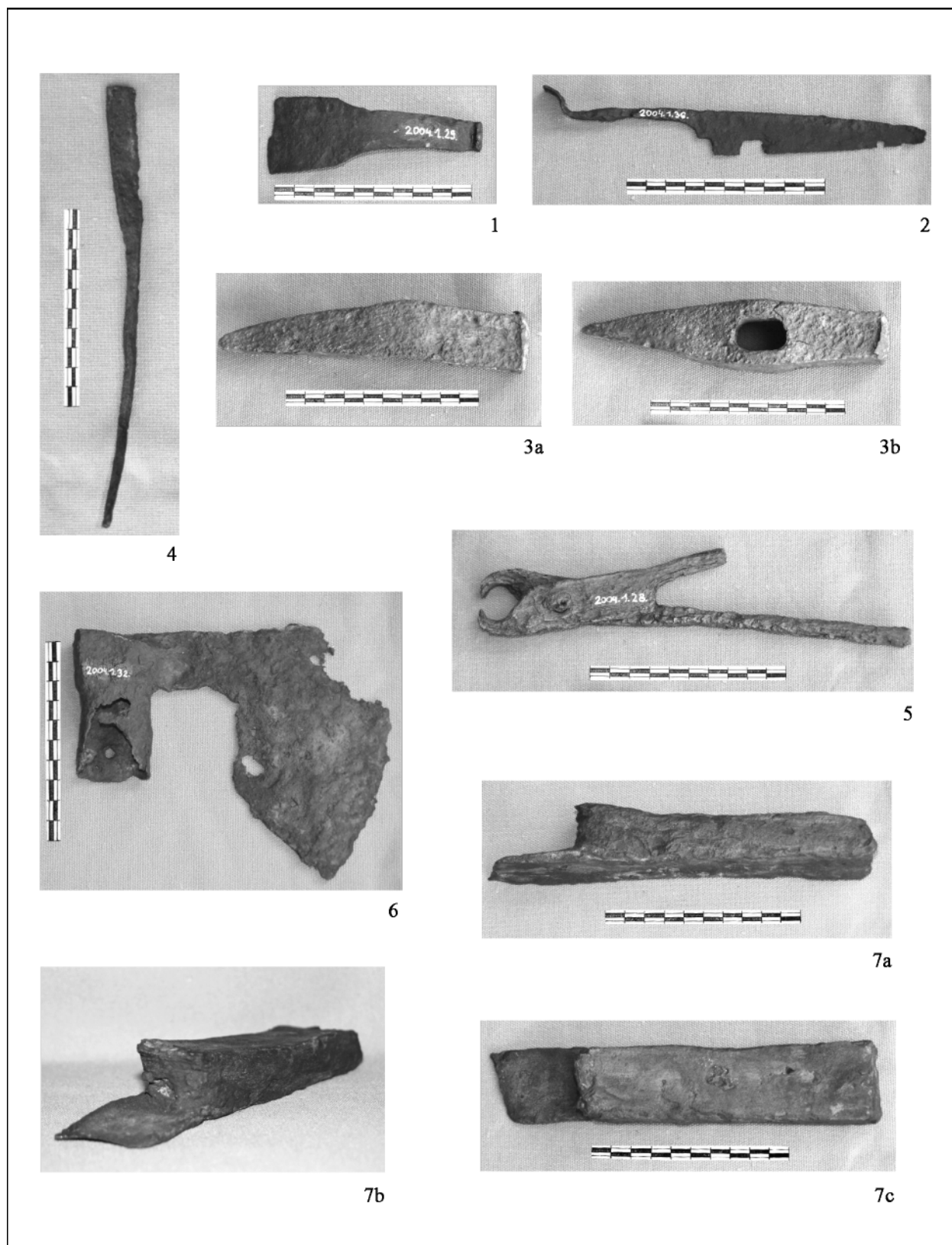
³⁹ KECSKÉS 1967, 233 (6b ábra).

⁴⁰ MKM ltz.: 2004.1.36. A juhnyíró ollókról általánosságban: GERE 2003, 54–55.

⁴¹ MKM ltz.: 2004.1.32–34. (7. kép 6: 2004.1.32. ltz. szekerce).

⁴² MKM ltz.: 2004.1.35., 2004.1.37.

⁴³ MKM ltz.: 2004.1.28.

7. kép. Fémtárgyak. 1: kapatisztító; 2: nyíróolló; 3: kalapács; 4: sarló; 5: szarucsípő-fogó; 6: szekerce; 7: sínvas
 Abb. 7. Metallgegenstände. 1: Hackenschaber; 2: Schurschere; 3: Hammer; 4: Sichel; 5: Hornkneifzange; 6: Breitbeil;
 7: Schieneneisen

csípő fogó, amely a pata hordozószélének rövidítésére szolgált.⁴⁴ 15. századi.

A vasleletek között rendkívül jelentős egy súlyos vashasáb (7. kép 7a–c).⁴⁵ A majdnem 1 kg (1,723 bécsi font) súlyú, 19,5 cm hosszú, 3,8 cm széles és átlagban 2,5 cm vastag tárgy egy rétegesre alakított tömb. Rétegei az egyik törésfelületen jól láthatóak. A tárgy félkész árunak számít, ún. sínvas: rétegeltsége későbbi megmunkálásra teszi alkalmassá, ebben a hasábformában pedig szállításra alkalmas. A kovácsműhelyek egyik legfontosabb tartozéka, de ásatásokról kevés ismert.⁴⁶ A sínvasakon gyakran bélyeg is van; hasábunk egyik hosszanti oldalán látható egy kör alakú nyomat – nem egyértelmű, hogy bélyeg-e vagy csak sérülés. A sínvas az épületen belül került elő a nagy helyiség délkeleti sarkánál (II. szelvény) 50–100 cm mélységből. A rétegek alapján 15. századi.

Kőfaragó eszközök. Egy kalapácsot sorolunk ide (7. kép 3a–b).⁴⁷ A kalapács egyik vége hegyben, a másik lapos ütőtagban végződik. Szélesebbik végén, az ütőtagon jól látszanak a használat nyomai. Mesterjegy nincsen rajta, előkerülési helye nem ismert.

3. Mindennapi használati eszközök

Evőeszközök. Az evőeszközök legrangosabb tagja egy kétágú villa (8. kép 1).⁴⁸ Eredeti hossza nem ismert: szárainak vége letört. A töredékesen megmaradt darab hossza 10 cm. Annak ellenére, hogy nem teljesen ép, szép és kecses darab. A villa az épületen belül, az északnyugati sarokból került elő, a járósínt rátaposásából. Ezen a ponton a rétegek kora a nyugati zárófal lepusztultsága miatt bizonytalan. A járósínt alatt az ásatók 140–210 cm mélységig hatoltak le, ahol 14. századi leletek kerültek elő szép számmal: az itt húzódó faszenes-agyagos réteg és az alatta lévő sima agyagos réteg 14. századi. Az épületsarokban észlelt átégett agyagos járósínt egy szintben van a lepusztult nyugati falkoronával és a falon kívül eső területtel. A járósínt és a falkorona fölötti pusztulási rétegből előkerült kerámia kora is vegyes: a falon belül a sarokban többnyire késő 15. századi és kora-újkorai leleteket találtak (90–110

cm mélyen), a falon kívül pedig 14. és 15. századi kerámiát (60–120 cm mélyen). A kevés újkorai anyag bekeveredése nyilván a fal lepusztulásának köszönhető. Nem teljesen zárt tehát az a réteg, amelyből a villa előkerült, az öt körülvevő leggyakoribb leletanyag mégis a 15. század második feléből származik. Vajon a királyi palotához közel eső városi épületben használhattak-e már villát a 15. század második felében? Az elfogadott álláspont szerint (az írott források alapján) a villa használata a 16. század első negyedétől vált általánossá.⁴⁹ Az írott források emlékei mellett régészeti anyagokból is ismerünk villákat, de azok kora-újkoraiak.⁵⁰ A visegrádi villát érdemes tágabb időhatárok közé helyezni: a 15. század végére, a 16. század elejére, de így is a legkorábbiak közé tartozik.

A villa mellett több kés került elő, összesen 14 darab.⁵¹ Vegyesen 14–15. századiak; sem lelőhelyük, sem típusuk szerint nem mutatnak olyan karakteres jegyeket, amelyek alapján korukat pontosítani lehetne. A nyéltüskés és nyéllemezes típust párhuzamosan használták a 15. században.

Zárszerkezetek. Az ide tartozó leletek: négy lakat, négy kulcs és egy lakatpánt. A lakatok közül három darab – mindegyik tornyoslakat – a nagy helyiségből került elő, kettő a járósínról, egy pedig a helyiség közepén ásott gödörből (8. kép 4).⁵² A lakatokat vegyesen 14–15. századi, Anjou- és Mátyás-kori kerámiával kísérve találták. Eddigi ismereteink szerint ez a lakattípus a 15. században jelent meg, de inkább az újkorra jellemző.⁵³ Újabban azonban 14. századi leletanyaggal datált rétegekből is előkerült.⁵⁴ Az itt talált lakatok kora nem szűkíthető le pontosan. A negyedik lakat hosszénegyszög alakú (8. kép 5).⁵⁵ Az épületen kívül, a délkeleti kicsi és az északi nagy helyiség csatlakozási pontjánál került elő 60–110 cm mélyről, ahonnan a sarló is. A körülvevő kerámia alapján a 15. század második felére datálható.⁵⁶ Mindkét típusú lakat nagy számban megtalál-

⁴⁴ Gere László hívja fel a figyelmet arra, hogy ez az eszköztípus nem egyezik meg a kovács másik szerszámával, a patkoló fogóval. A szájvas vágószélének élessége és a szárvégek hosszának összehasonlítása alapján jutott erre az eredményre. A visegrádi fogó szárvégei hosszúak, vágószélei élesek és érintkeznek egymással. GERE 2003, 45.

⁴⁵ MKM ltsz.: 2004.1.30.

⁴⁶ SZABÓ 1954, 124.

⁴⁷ MKM ltsz.: 2004.1.31.

⁴⁸ MKM ltsz.: 2004.1.39.

⁴⁹ RADVÁNSZKY 1986, I. 140; MÁLYUSZ 1971, 90–91.

⁵⁰ Gere László a 17. század második harmadára teszi az Ozorán előkerült villát (GERE 2003, 81), Gál Attila szintén 17. századnak tartja a Szekszárd melletti Jeni-palánkon előkerült villát. GERE 2003, 81, 374. jegyzet; ltsz.: WMMM 66.153.26.

⁵¹ MKM ltsz.: 2004.1.40.–2004.1.53.

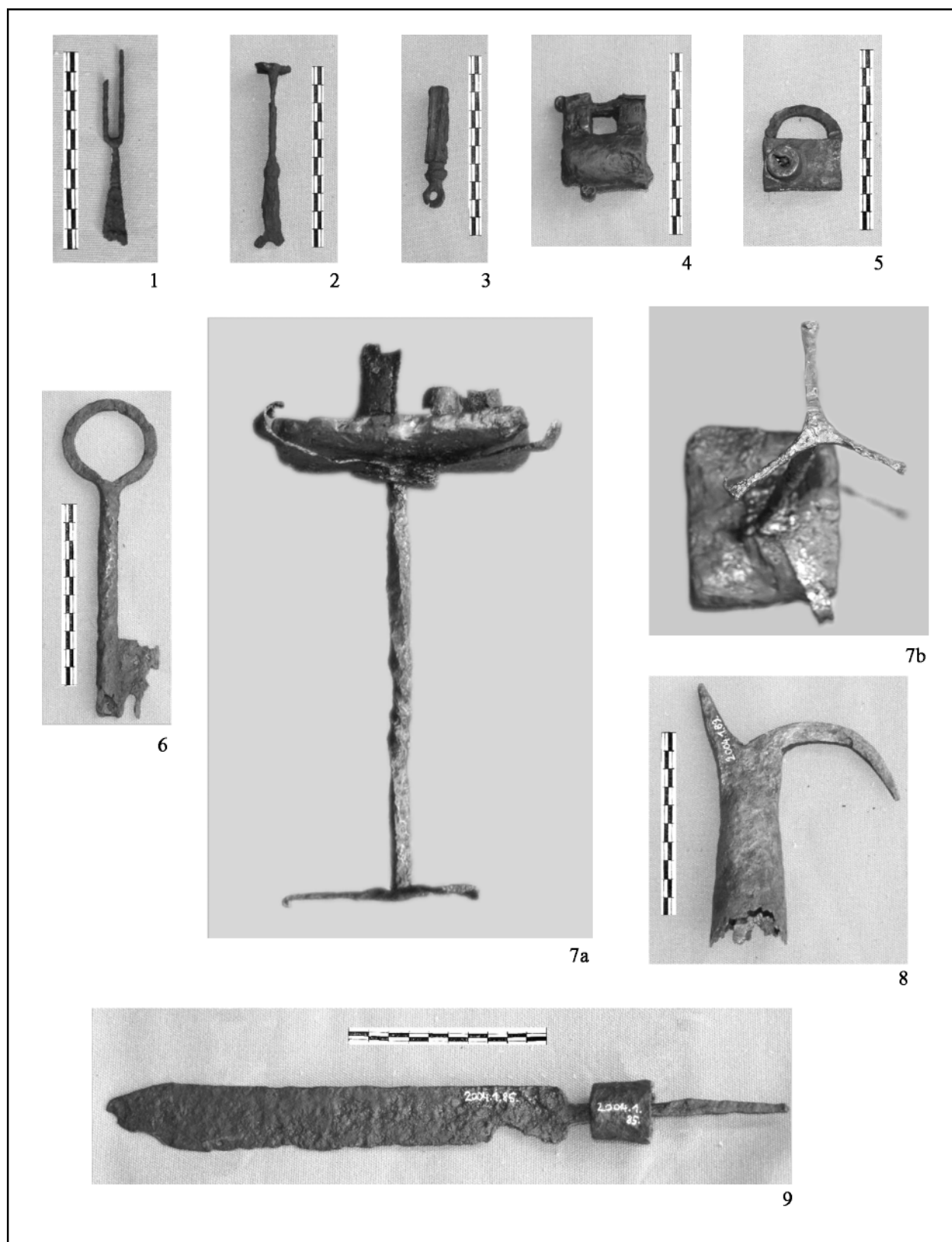
⁵² MKM ltsz.: 2004.1.55–57.

⁵³ TEMESVÁRY 1961, 165, 174.

⁵⁴ Visegrádon 14. századi fehér kerámia mellett: GRÓF–GRÓH 1997, 7.

⁵⁵ MKM ltsz.: 2004.1.58.

⁵⁶ Összhangban van Temesváry Ferenc megállapításával, aki a hosszénegyszögű lakatokat a 15. századra teszi. TEMESVÁRY 1961, 165–168.

8. kép. Fémtárgyak. 1: villa; 2: lakatkulcs; 3: tolókulcs; 4: tornyoslakat; 5: lakat; 6: kulcs; 7: gyertyatartó; 8: csáklya; 9: parasztkés

Abb. 8. Metallgegenstände. 1: Gabel; 2: Schlossschlüssel; 3: Schubschlüssel; 4: Turmschloss; 5: Schloss; 6: Schlüssel; 7: Kerzenhalter; 8: Bootshaken; 9: Bauernmesser

ható az újkori anyagokban is; visegrádi megjelenésük a koraiak közé tartozik.

Az előkerült négy kulcs közül három tolókulcs. Kettő profilált tarajú (8. kép 3),⁵⁷ egy pedig béklyós lakathoz való lapos, villás végű kulcs (8. kép 2).⁵⁸ A fordítókulcs viszonylag nagyméretű, felső részén gyűrűs fogantyú van, taraja a szárból van kihajtva (8. kép 6).⁵⁹ A három tolókulcs az épületen kívül került elő. A fordítókulcs lelőhelye alapján a 15. század második feléből származik. A késő középkorban és a kora újkorban mindegyik típust használták.⁶⁰

Gyertyatartó. A tárgy kecses, szára közepén csavart, az aljához háromlábát erősítették, amelyek keskeny szárúak, laposak és viszonylag rövidek (5,3 cm), egymással 120 fokos szöget zárnak be. A lábak lemezének vége kissé kiszélesedik és lehajlik; ez biztosítja, hogy a tárgy megálljon. A szár tetején gallér van, fölötté két kar (szerkezete alapján egykor négy lehetett), amelyeket lemezesre alakítottak ki. Ezek tartották a cseppfogó tányért. A tányér a tárgy méretéhez, főképp a lábak rövidegéhez képest viszonylag nagy: 13,5 × 11,5 cm. A tányér téglalap alakú, pereme kissé felhajtott, belül több kis henger alakú foglalat áll, ebbe szúrhatták a vékony gyertyákat. Három foglalat maradt meg, egy negyediknek pedig a helye látszik. A tárgy teljes magassága 28 cm (8. kép 7a–b).⁶¹ Az épületen belül került elő, a délkeleti helyiség nyugati oldalán álló tűzhely mellől, 60–70 cm mélységből (a IX–X. szelvény közti tanúfalból). A lelőhely közelében nincsen jellegzetes kerámiaanyag, vegyesen a 14. század második felére, a 15. századra datálható darabok vették körül. A gyertyatartóról a rétegek és a kísérőleletek alapján csak az állapítható meg, hogy késő középkori.

4. Fegyverek

Az épületben kevés fegyver került elő, és csak kettő tartozik biztosan az épület középkori leletanyagához.

Az épületen belül, a déli részről került elő egy parasztkés és egy csáklya. A parasztkés középső kiülésű nyéltüskés típus. Megmaradt a fanyelet a tüskéhez rögzítő vasgyűrű is, belsejében látszik a fa rostjainak lenyomata (8. kép 9).⁶² A csáklya

halászati eszköz is lehet. Köpűs nyéllemeze felé felé összeszűkül, téglalap átmetszetű szára villaszerűen kettéágazik: rövidebbik tüskéje egyenes, a hosszabbik kampós (8. kép 8).⁶³ Kísérőleleteik alapján a két tárgy 15. századi.

Az épületen kívül került elő az északi kutatóárokbaól egy nyílhegy és egy bárd.⁶⁴ Korukat nem lehet pontosan megállapítani. Az épület északnyugati sarkánál ásott szelvénybővítésből, ahol a nyugati homlokzati fal lepusztultsága miatt vegyes 14–16. századi leletanyag volt, két vasgolyó került elő.⁶⁵

Az épületen belül előkerült fémleletek bizonyos csoportosulást mutatnak: a leletek egy része a délkeleti kis helyiségből származik, keleti-délkeleti oldaláról (I–II. szelvény) vagy a helyiség nyugati oldalán található kemence közeléből. A nagy helyiségben az épületsarkokból került elő több fémtárgy: a délkeleti sarokban a tűzhelyhez közel, a padlósínt magasságából, azután az északkeleti sarokban a padlósíntől vagy annál mélyebbről – a sarokban található átégett (tűzhely?) nyom mellől. A nagy helyiség közepén elszórva, a közepén lévő gödörből pedig koncentráltan kerültek elő. Mindezek zárt rétegnek tekinthetők, ellentétben az északnyugati sarokkal, ahol a nyugati fal pusztulása miatt kora újkori anyag is előfordult a középkori tárgyak között. A nagy helyiség délnyugati sarkából, valamint a délnyugati kis helyiségből egyáltalán nem került elő fémtárgy. A nagy helyiség nyugati falához közel eső kemence mellett sem volt jellegzetes vagy nagy mennyiségű leletanyag, de ez egyébként az épület többi kemencéjének környékét sem jellemezte. A fémek többsége a 15. századi rétegből került elő.

A leletek változatossága arra utal, hogy az épület lakói inkább polgárok lehettek, mintsem nemesek, és valamilyen kézműves tevékenység folytatható a ház falain belül. A leletanyag híján van fegyvereknek és dísz tárgyakkal, de többféle mesterség szerszáma maradt meg. A speciális kovácsszerszám, a szarucsípó fogó és a további feldolgozásra szolgáló sínvas figyelemre méltó, azonban a kovácsműhelyekre jellemző egyéb leletek (számátalan szög, további fogók, üllő, speciális kemence, salakmaradvány) hiányoznak. A többféle mesterség egy-egy itt maradó szerszáma, a városi házakban nem túl gyakori villa és gyertyatartó inkább olyasmit jelez, ami mind-

⁵⁷ Gyűrűs nyakú: MKM ltsz.: 2004.1.59. (6,7 cm hosszú) (8. kép 3); tüskés fogantyújú: MKM ltsz.: 2004.1.60. (7,6 cm hosszú).

⁵⁸ MKM ltsz.: 2004.1.62. (10 cm hosszú).

⁵⁹ MKM ltsz.: 2004.1.61.

⁶⁰ TEMESVÁRY 1961, 175.

⁶¹ MKM ltsz.: 2004.1.82.

⁶² MKM ltsz.: 2004.1.85. Előkerült egy másik parasztkés is (MKM ltsz.: 2004.1.86.), típusa alapján 15. századi. Pontos lelőhelyét nem ismerjük.

⁶³ MKM ltsz.: 2004.1.89.

⁶⁴ Nyílhegy: MKM ltsz.: 2004.1.83.; bárd: 2004.1.84.

⁶⁵ MKM ltsz.: nagyobbik: 2004.1.87.; kisebbik: 2004.1.88. A nagyobbik átmérője 6,4 cm, súlya 1,685 font, a kisebbik átmérője 4,8 cm, súlya 0,714 font.

ezekkel foglalkozott: javította, szerelte, tisztította, esetleg előállította őket. Lehetséges, hogy a megtalált szerszámok szétválaszthatatlanok: egyikük munkaeszköz, másikuk javítanivaló. Az épület három tűzhelye arra utal, hogy a házban tüzet használó munka folyt. Mindegyik tűzhelymaradvány nagyméretű, a padlósínt fölé emelt 20–40 cm-es (tégla)padkán áll. Nagyságuk alapján inkább ipari célt szolgálhattak, mintsem a ház fűtését. A délkeleti helyiségben álló kemence közvetlenül a fal mellett található, annak füstelvezetése nyilván egyszerűen megoldott volt. A nagy helyiség nyugati falának tűzhelyénél a tüzelőpadka és a fal között álló, a tüzelőfelület szélességével megegyező, szabályosan elhelyezkedő kövek is füstelvezetésre szolgálhattak: kürtő, esetleg kandalló szélének maradványai lehetnek. Ebben az esetben már félig nyílt tűzhellyel számolhatunk. Nyílt tűzű lehetett a délkeleti sarokban álló tűzhelymaradvány (is), itt 170–180 cm-re van a falaktól a tüzelőpadka; füstelvezetését kürtővel nem lehetett megoldani.

Eredmények

Az épület – rétegviszonyai, kerámia- és éremleletei alapján – a 14. század utolsó harmadában már biztosan állt, a század közepe táján épülhetett, és a 15–16. század fordulójáig volt használatban. A padlósínt alatti köves-faszenes réteg a 14. század első felére keltezhető, a ház erre épült rá. A 140–220 cm mélységű, 14. század eleji réteg fölötti köves (helyenként agyagos) padlósíntet a szerezcsenfejes denárok a 14. század harmadik harmadára kelteznek. Az épület kőzúzalékos járószintje többrétegű: a 14. század harmadik harmadától a 15. század közepéig-végéig többször megújították. Az épület pusztulása még a középkor végén, a török idők előtt következhetett be. Az épület nyugati fala azonban később is állt, valószínűleg a török korban köpenyezték meg, és az északnyugati sarokban talált két ágyúgolyó is a török háborúk maradványa lehet.

Az épület 15. századi funkcióját a régészeti anyag alapján nem lehet minden kétséget kizáróan meghatározni: kovács jellegű szerszámkészítő-javító mester, esetleg lakatos dolgozhatott itt. Egy okleveles adat maradt fenn 1360-ból egy „gépekkel” foglalkozó mesteremberről, bizonyos Konrád királyi *machinator*ról, akinek a német városrészben volt háza.⁶⁶ Az oklevélben említett lakóház nem azonosítható a feltárt épülettel, a

mesterség jelentése pedig túlságosan bizonytalan ahhoz, hogy értelmezni tudná műhelyünket.⁶⁷ A Konrád házáról szóló híradás azonban a városi műhelyek adásvétele és jellege szempontjából értékes: a királyi *machinator* (fegyverkészítő?, építési vagy hadigép-készítő?) házáat a mester elköltözése után minden további nélkül át lehetett alakítani a nemesi életmódnak megfelelően. Ha az épület műhelyként is szolgált, és nem (csak) lakhatásra, eléggé nagy és jelentős lehetett, hogy az érsek és a király is érdemesnek tartsa megvenni. (Konrádtól az esztergomi érsek vette meg rokona, Oppelni László számára, az érsektől pedig a király, aki Miklós jegyzőnek adta használatra.) Ebben az esetben a Konrád által használt szerszámokat is könnyűszerrel el lehetett távolítani (akár az ipari tűzhelyet is átalakítani házi használatra?), hogy a ház más igényeket is kielégítsen. Az oklevelek tanúsítják, hogy a városi házak szabadon vándoroltak nemes és polgár, illetve mesterember között, a polgárok vagy kézművesek háza tehát ugyanolyan jellegű és méretű lehetett, mint a nemeseké, legfeljebb belső elrendezésében mutatott különbségeket. Ezt támasztják alá a régészeti eredmények is: az eddig feltárt házak között nincsenek komoly típusbeli különbségek.

A feltárt épülettől nem messze ismerünk néhány más műhelyt is: a 14–15. század fordulóján működő csontkészítő műhelyt, valamint egy 14. századi, szabadon vagy faépítmény alatt álló üveghutát.⁶⁸ 2003-ban a Fő u. 36. sz. telek nyugati végében tártunk fel egy újabb késő középkori épületet, amely az 1963-ban feltárt háztól mintegy 50 méterre délre fekszik, azzal egy vonal-

⁶⁷ A *machinator* általános jelentése: mesterséges művet készítő mester, gépész. Az 1360. évi oklevélben (*Conradii svevi machinatoris nostri*) kívül a kifejezés előfordul más 14. századi oklevelekben is. 1303-ban megjelenik egy Eglolfus nevű *machinarius* (*Eglolfus teutonicus magister machinariorum domini regis*), akit az Anjou oklevéltár fegyverkészítőként értelmez. DL 86895; regesztája: ANJOU I.516. 1346-ban pedig egy *machinator* bukkan föl (*per magistrum Lypoldum machinatorem comitem camerarum nostrarum*); DL 3850. Utóbbi nem lehet fegyverkészítő, mert az oklevélben is szerepel királyi kamaraispáni méltósága, emellett árvai várnagy és ispán. Archontológia II.105. A szó alakja és jelentéstartalma valószínűleg még nem rögzült, hasonlóan a *factor*hoz. Lehetséges, hogy ennek mintájára képzett, vele azonos értelmű szó 'intéző, sáfár, gondnok' jelentésben. MKLSz IV.11. Az 1360. évi visegrádi Konrád *machinator* az utóbbi értelmű *machinator*tal azonos alakú szó, de jelentése talán inkább az 1303. évi *machinariusszal* lehet azonos.

⁶⁸ GRÓF–GRÓH 1997, 7–8. Ez az üveghuta nem azonos a már említett üvegműhellyel. Az a Rév utca egyik köépületében van, és a 15. század második felében működött, míg az iménti a 11-es út mentén, a Fő u. 34. sz. telek dunai végében található.

⁶⁶ DF 248656, regesztája: PROKOPP 1966, 121; BÁRTFAI 1938, 361.

9. kép. Visegrád, Fő u. 32. épülete és a környezetében álló régészeti maradványok

Abb. 9. Visegrád, Fő u. 32. Gebäude und archäologische Überreste in seiner Umgebung

ban.⁶⁹ Leletanyagából nem derül ki, hogy ipari tevékenység folyt volna falai között. A városban a kézművesek valószínűleg elszórtan helyezkedtek el – ezt a város más területén folyó műhelyfeltárás (Mátyás-kori üvegműhely) és okleveles adatok igazolják (9. kép).⁷⁰

A 2003–2004-ben folytatott ásatási program keretében⁷¹ a Fő u. 34–40. sz. telkek nyugati végében nagy felületre kiterjedő régészeti kutatás folyt. Ennek alapján az 1963-ban feltárt ház szintadatai beilleszthetők a város középkori szintvonalrendszerébe. A kutatás során a Fő u. 34. sz. telkek területén húzott, mintegy 70 m hosszú, kelet-nyugati irányú (2. számú) kutatóárok nyugati

vége meglehetősen közel esett a Fő u. 32. középkori ház helyszínéhez. Az árok mai felszínének teteje 106 m körül volt, alatta rendkívül vastag feltöltés húzódott az 1980–1990-es években idehordott és elterített törmelék miatt. A középkori rétegek a mai felszín alatt 2–2,5 méterrel kezdődtek. Két különböző jellegű középkori réteg volt megfigyelhető: egy felső fekete humuszréteg és egy alatta húzódó sárgásbarna réteg. Lényegében az utóbbiban fordultak elő a középkori (13–16. századi) leletek és objektumok, illetve – koruktól függően – a sárgásbarna és a fekete réteg határán. A középkori szintek magassága 102,50 és 104 m között mozgott, átlagos vastagságuk 1,5 méter volt. 102,50 méteres szint alatt már nem jellemző középkori lelet, ebben a mélységben fokozatosan altalajjá vált a föld: sötét, agyagos, nedves réteg, amelyben elszórtan paticsszemcsék voltak észlelhetők, vagy teljesen homogén és leletmentes volt. Ha leszámítjuk a 20. század végén felhalmozott 1–1,5 m vastagságú feltöltést, akkor körülbelül arra a szintre érünk, ahol 1963-ban kezdhette a feltárást Parádi Nándor és Héjj Miklós. Az általuk megjelölt középkori rétegek: az épület 100–110 cm mélyen húzódó padlószintje vagy a 220–250 cm mélyen lévő ugyancsak agyagos-nedves altalaj jellegében és

⁶⁹ 1980-ban egy részét Szőke Mátyás már megtalálta és feltérképezte. 2003-ban sikerült majdnem az egész épületet feltárunk. A kutatást Szőke Mátyás, Kovács István és Mészáros Orsolya végezték.

⁷⁰ Az Anjou-kori város helyrajzához: MÉSZÁROS, megj. alatt. A terület ritkásabb beépítettsége és az itt álló három műhely miatt felvetődött, hogy ipari csoportosulás, „kézműves negyed” lett volna itt. GRÓF–GRÓH 2004, 86.

⁷¹ A régészeti kutatást a Visegrádi Polgármesteri Hivatal megbízásából és részben finanszírozásából végeztük. Az ásatók Gróf Péter, Gróf Dániel, Szőke Mátyás és Mészáros Orsolya voltak.

mélységében tökéletesen beleillik a 2003-ban húzott 2. árok rétegekébe. Tágabb értékekkel számolva tehát az 1963-ban feltárt épület padlószintje 103,50–104 m mélyen húzódhatott. Ez pedig nagyjából megegyezik a Fő u. 36. sz. telken 2003-ban kiásott épület padlószintjével, amelynek mélysége 103,30–103,50 m körül mozgott.

A mai városközpont (amely körülbelül a középkori magyar városrész magjának felel meg) középkori járószintje magasabban helyezkedett el, mint a Dunához közelebb eső területek, a település természetes lejtéséből adódóan. A két Dunához közel eső ház padlószintje jó 70–80 cm-rel volt mélyebben a beljebb álló csontműhelyéhez képest: a csontműhely melletti kőépület padlószintje 104,26–104,40 m magasan húzódott, a külső járószint pedig 104,10–104,20 m között.⁷² A városközpontához képest mintegy 70–100 cm-rel mélyebben, 103,50 m mélység körül volt tehát a Fő u. 32. épülete és környékének járószintje. Ez a

mai szint alatt mintegy 3 méterrel mélyebben van, és valószínűleg a Duna középkori áradási szintje is alacsonyabb lehetett a mainál. (Ellenkező esetben a két feltárt Duna-parti ház víz alá került volna magasabb vízállás esetén, ahogyan az 1963 nyarán meg is történt.)

A Dunához közel eső Fő u. 32. sz. épület környezete ritkásan volt beépítve, 50–100 méterre állt tőle a többi említett kőház, de nem lehetetlen, hogy közöttük faépületek helyezkedtek el, amelyeknek nem maradt nyomuk, illetve még nem bukkantak rájuk – az írott források több esetben emlegetnek kőházhhoz tartozó faépületeket. A feltárt épület a 14. században nemesi vagy polgári lak lehetett, a 15. században pedig iparosember kezébe került. Nem tér el sem méretében, sem jellegében az eddig megismert visegrádi városi házaktól, a város integráns része volt, leletanyagában pedig változatos és kiemelkedő városi anyagot képvisel.

IRODALOM

- ANJOU I.
1990 Anjou-kori oklevéltár I. Szerk. KRISTÓ GY. Budapest–Szeged.
- Archontológia
1996 ENGEL P.: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest.
- BÁRTFAI SZ. L.
1938 Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest.
- BUZÁS G.
1990 Visegrád, Királyi Palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Lapidarium Hungaricum 2. Budapest.
- BUZÁS, G.–SZŐKE, M.
2000 Houses in the fourteenth century town of Visegrád. *Varia ArchHung* IX. Budapest–Pécs, 119–127.
- CNH II.
1907 RÉTHY L.: *Corpus Nummorum Hungariae*. Magyar Egyetemes Éremtár II. Vegyes házi Királyok Kora. Budapest.
- DERCSÉNYI D.
1958 Pest megye műemlékei I–II. Budapest. (Magyarország Műemléki Topográfiája V.) Szerk. DERCSÉNYI D.
- FÜLÖP A.
1994 A kápolna és az északkeleti palota fémleletei. In: A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete. Szerk. BUZÁS G. Visegrád, 221–239.
- GERE L.
2003 Késő középkori és kora újkori fémleletek az ozorai várkastélyból. Budapest.
- GRÓF P.–GRÓH D.
1997 Az üvegmegmunkálás emlékei Visegrád középkori városában. In: MESTER E.: Középkori üvegek. Visegrád, 7–8.
2001 The Remains of Medieval Bone Carvings from Visegrád. In: *Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space*. Ed. CHOYKE, A. M.–BARTOSIEWICZ, L. Budapest. 281–282.
2004 Játékkocka és rózsafüzér. A középkori csontmegmunkálás emlékei Visegrádon. In: *Játszani jó. Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Szerk. D. MAUTZ E.–RIDOVICS A. Budapest, 83–93.
- HOLL, I.
1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. *BudRég* XVIII, 211–278.
1966 Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Budapest.

⁷² A csontműhely adata Gróf Péter szíves közlése.

- HOLL, I.–PARÁDI, N.
1982 Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest.
- HUSZÁR L.
1958 A budai pénzverés története a középkorban. Budapest.
1966 Visegrád történeti emlékei az éremleletek tükrében. In: Visegrádi lakótorony, érmek, kutak. Műemlék-védelem 10/1, 9–16.
- KALMÁR J.
1971 Régi magyar fegyverek. Budapest.
- KECSKÉS P.
1967 A szőlő talajművelése Észak-Magyarországon. NÉ 49, 219–253.
- KOCSIS E.–SABJÁN T.
1998 A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempe leletei. Visegrád.
- MÁLYUSZ E.
1971 Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest.
- MÉ I.
1977 UNGER E.: Magyar Éremhatározó I. Budapest.
- Med. Vis.
1995 Medieval Visegrád. Ed. LASZLOVSKY, J. Budapest.
- MESTER E.
1997 Középkori üvegek. Visegrád.
- MÉSZÁROS O.
2005 Visegrád XV. századi üvegműhelye. Magyar Múzeumok 2005/3. ősz, 41–44.
2006 Visegrád városa az Anjou-korban. Topográfia, városkép. In: Középkori táj-kép. A visegrádi királyi központ és környezete. Szerk. LASZLOVSKY J.–SZABÓ P. Budapest (megjelenés alatt).
- MKLSz IV.
1993 A Magyar Középkori Latinság Szótára IV. F–H. Kiadásra előkészítette: BORONKAI I.–SZOVÁK K. Budapest.
- MÜLLER R.
1982 A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a török kor végéig. ZGy 19.
- PROKOPP GY.
1966 Az esztergomi primási levéltár XV. századi levéltára. LK 37, 113–138.
- RADVÁNSZKY B.
1986 Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest.
- Rég.Kut.
2001 Régészeti Kutatások Magyarországon 1998. Budapest.
2002 Régészeti Kutatások Magyarországon 1999. Budapest.
- SZABÓ GY.
1954 A falusi kovács. FolArch 6, 123–145.
- SZŐKE, M.
1985 Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. FODOR I.–SELMECZI L. Budapest, 285–309.
- TEMESVÁRY F.
1961 Kulcstípusok és zármechanizmusok fejlődése a XV. században. FolArch 13, 151–177.
- DF Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
MKM Mátyás Király Múzeum
MNM Magyar Nemzeti Múzeum
WMMM Wosinsky Mór Megyei Múzeum

EIN SPÄTMITTELALTERLICHES HAUS IN DER BÜRGERSTADT VISEGRÁD Fő utca 32 (Birkli-telek)

Ausgrabung von Miklós Héjj und Nándor Parádi (1963)

ORSOLYA MÉSZÁROS

In Visegrád wird seit den 1950er Jahren nach archäologischen Überresten der spätmittelalterlichen Bürgerstadt geforscht. Das mittelalterliche Gebäude auf dem Grundstück Fő u. 32 (Birkli-Grundstück) haben Nándor Parádi und Miklós Héjj 1963 freigelegt. Heute ist das Gebäude unzugänglich, es liegt unter der Hauptverkehrsstraße 11. Es stand unmittelbar am Donauufer, auf dem Gebiet des einstigen ungarischen Stadtteils. Seine Größe beträgt 22 × 15 m, es ist rechteckig und hat N-S-Orientierung. Es ist in drei Räume geteilt, einen nördlichen Raum und zwei gleich große südliche Räume. Die Mauern sind 80–100 cm dick, es sind nur die Grundmauern, seine Türen kennen wir nicht. In dem eingeschossigen Gebäude blieben drei große Feuerstellen erhalten. Auf Grund seiner Keramik- und Münzfunde hat es im letzten Drittel des 14. Jahrhunderts mit Sicherheit schon bestanden, wahrscheinlich war es in der Jahrhundertmitte errichtet worden und wurde bis zur Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert bewohnt. Das Keramikmaterial des Gebäudes weist Verwandtschaft mit der Budaer Keramik auf, die für die zentralen Gebiete des Landes typisch war. Daneben verfügt es über reiches und unterschiedliches Metallmaterial: Auf Grund des Charakters der Gegenstände und der Feuerstellen wurde in dem Haus im 15. Jahrhundert Handwerkstätigkeit betrieben. Früher konnte es das Haus eines Adligen oder Bürgers gewesen sein. Wir kennen in Visegrád auch andere Fälle, wo adelige Wohnhäuser zu Gewerbegebäuden umgebaut wurden. Das in dem Gebäude betriebene Handwerk kann nicht genau identifiziert werden: Möglicherweise hat hier ein schmiedeähnlicher Werkzeugmacher oder eventuell ein Schlosser gearbeitet.

Unter den Metallfunden ist eine Gabel vom Ende des 15. Jahrhunderts hervorzuheben, da sie in Stadthäusern selten vorkam, des Weiteren ein Schieneneisen, das ein typischer Bestandteil von Schmiedewerkstätten ist, aber bei Grabungen selten gefunden wird. Ziergegenstände (sowohl unter den Metall- als auch unter den Keramik-

funden) sind ebenso wenig typisch wie Waffen. Daneben fanden sich aber mehrere Werkzeugtypen in größerer Menge: landwirtschaftliches Werkzeug, Pferdegeschirre und Zubehör des Alltagslebens (Schlosskonstruktionen, Kerzenhalter usw.).

Nicht weit von dem Gebäude sind auch andere Werkstätten bekannt: eine Bein bearbeitende Werkstatt von der Wende des 14. zum 15. Jahrhundert und eine Glashütte des 14. Jahrhunderts. Die Handwerker arbeiteten in der Stadt verstreut, was auf Grund anderer Werkstattfreilegungen und aus Urkundenangaben bekannt ist. In den vergangenen Jahren fand nahe des früher freigelegten Hauses eine großflächige archäologische Untersuchung statt, nach der sich die Niveauangaben des 1963 freigelegten Hauses in das mittelalterliche Höhenliniensystem der Stadt eingliedern lassen. Das mittelalterliche Laufniveau des heutigen Stadtzentrums (das ungefähr dem Kern des mittelalterlichen ungarischen Stadtteils entspricht) lag höher als die näher an der Donau liegenden Gebiete, auf Grund der natürlichen Neigung der Siedlung. Gemessen am Stadtzentrum lag das Laufniveau unseres Gebäudes und seiner Umgebung etwa 70–100 cm tiefer, auf etwa 103,50 m (Ostseeebene), und wahrscheinlich wird auch das mittelalterliche Hochwasserniveau der Donau niedriger als das heutige gewesen sein.

Die Umgebung des Gebäudes nahe der Donau war lockerer bebaut. Andere Steingebäude sind in 50–100 m Entfernung bekannt, aber es ist nicht ausgeschlossen, dass zwischen ihnen Holzgebäude standen, von denen keine Spuren übrig blieben bzw. noch nicht gefunden wurden – schriftliche Quellen erwähnen zu den Steingebäuden gehörende Holzbauten. Das freigelegte Gebäude unterscheidet sich weder in seiner Größe noch in seinem Charakter von den bisher bekannten Visegráder Stadthäusern. Es war ein integraler Teil der Stadt und vertritt in seinem Fundmaterial ein variantenreiches und herausragendes städtisches Material.